

УДК 001.891(4):801.82"10/14"(093.3)

DOI https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2025-49-2

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЕХЕМПЛА У ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ЗНАХІДКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Богдашина Олена Миколаївна,
*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
bohdashyna@gmail.com
orcid.org/0000-0001-8505-5075*

Жадан Іван Сергійович,
*аспірант кафедри історії України
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
orcid.org/0009-0005-0219-9521*

Мета розвідки полягає в порівняльному аналізі зарубіжних досліджень середньовічних ехемплогум, оцінці ролі цього виду оповідних джерел у релігійному та культурному просторі Західної Європи XII–XV століть. **Методологічною основою** роботи є загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності й системності; спеціально-історичні методи: проблемно-історіографічний, порівняльно-історичний. **Наукова новизна.** Дослідження розкриває роль ехемплогум у проповідницькій практиці, поглиблює уявлення вчених стосовно їх модифікації, корелює оцінки ролі «прикладів» у релігійному та культурному просторі Західної Європи. Детальне порівняння підходів провідних європейських істориків до трактування ехемпли показало недостатнє вивчення цього явища. Особливу увагу приділено специфіці застосування «прикладів» у проповідях, еволюції їх форми та змісту від античності до середньовіччя, а також ролі цього виду історичних джерел у формуванні уявлень, ціннісних орієнтирів і культурного простору середньовічної Західної Європи. Аналіз праць Жака Ле Гоффа, Бориса Геремека, Марі-Анн Польо де Больйо, Жака Берліоза, Томаса Крейна й інших авторів дав змогу порівняти підходи провідних медієвістів до трактування ехемпли як історичного джерела чи (та) літературного твору, систематизувати уявлення вчених про еволюцію форми, змісту, ролі «прикладів» у релігійному та культурному житті XII–XV століть. У статті сформульовані перспективи подальших досліджень цього виду історичних джерел. **Висновки.** Ехемпла відігравали ключову роль у релігійному та культурному житті Західної Європи часів Високого середньовіччя. У XII–XI століттях вони стали важливим засобом сприйняття населенням християнських цінностей. Ехемпла у XV–XVI ст. поступово втратили проповідницьку функцію і трансформувалися у світські твори. Подальше вивчення цих історичних джерел дасть змогу глибше дослідити культурне та релігійне життя в європейському суспільстві за часів середньовіччя.

Ключові слова: гомілетичні «приклади», латиномовні історичні джерела, Високе середньовіччя, західноєвропейська історіографія.

MEDIEVAL EXAMPLES IN FOREIGN SCIENTIFIC RESEARCH: FINDS AND PROSPECTS

Bohdashyna Olena Mykolaivna,
*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Ukrainian History Department
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
bohdashyna@gmail.com
orcid.org/0000-0001-8505-5075*

Zhadan Ivan Serhiiovych,
Postgraduate Student at the Ukrainian History
Department
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
orcid.org/0009-0005-0219-9521

The aim of the article is to compare Foreign Studies of medieval examples, to assess the role of this type of narrative sources in the religious and cultural space of Western Europe of the XII–XV centuries. **The methodological basis of the work** is founded on the general scientific principles of historicism, objectivity, and systematicity, as well as specialized historical methods: the problem-historiographical and comparative-historical approaches. Scientific novelty. The study reveals the role of exemplum in preaching practice, deepens the ideas of scientists regarding their modification, correlates assessments of these sources' role in the religious and cultural space of Western Europe. A detailed comparison of the leading European historians' approaches to the interpretation of exempli showed insufficient study of the indicated phenomenon. Special attention is paid to the specifics of the use of examples in sermons, the evolution of their form and content from Antiquity to the Middle Ages, as well as the role of this type of historical sources in the formation of ideas, value orientations and the cultural space of medieval Western Europe. The analysis of the works of Jacques Le Goff, Boris Geremek, Marie-Anne Polo de Beaulieu, Jacques Berlioz, Thomas Crane and other authors allowed us to compare the approaches of leading medievalists to the interpretation of exemplum as a historical source or (and) literary work, to systematize the ideas of scientists about their content and from evolution, and the role in the religious and cultural life of the XII–XV centuries.

The article formulates prospects for further research of this type of historical sources. **Conclusions.** Exempla played a key role in the religious and cultural life of Western Europe during the High Middle Ages. In the XII–XIV centuries, they became an essential means of perception of the population's Christian values. Exempla in the XV–XVI centuries gradually lost their preaching function and were transformed into secular works.

Further study of these historical sources will allow us to explore more deeply the cultural and religious life in European Society during the Middle Ages.

Key words: homiletic “examples”, Latin-language historical sources, High Middle Ages, Western European historiography.

1. Вступ

Exempla XII–XV століть відігравали вагомую роль у західноєвропейському середньовічному суспільстві. Порівняльний аналіз зарубіжних досліджень середньовічних exemplum, оцінка ролі цього виду оповідних джерел у релігійному та культурному житті Західної Європи XII–XV століть становлять **мету** нашої розвідки.

Наукові праці з вибраної тематики можливо умовно поділити на дві групи. До першої групи ми відносимо розвідки А. Гільки, А. Кауфмана, М.-А. Польо де Больйо, А. Я. Гуревича, Б. Геремека, В. Сьодерх'єльма, Ж. Берліоза, Ж. Ле Гоффа, Л. де ля Марша, Р. Левіна, Т. Крейна, Т. Райта, які присвячені вивченню окремих exemplum загалом як літературного жанру чи виду історичних джерел. Другу групу становлять узагальнюючі праці з історії середньовічної популярної культури, у т. ч. з резонансної теми – історії емоцій (Б. Розенвайн, Д. Буке, Дж. Сторі, Дж. Фіске, З. Чеканцевої, П. Нажі, Т. Гекена, У. Фреверт, Ф. Шрьодера). В останньому випадку exempla XII–XIII століть перестають бути головним сюжетом та об'єктом наукових розвідок.

Об'єктом розвідки є праці західноєвропейських учених, де досліджується такий вид історичних джерел, як exempla часів Високого середньовіччя.

Методи. Загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності і системності; спеціально-історичні

методи: проблемно-історіографічний, порівняльно-історичний.

2. Тракткування терміна exemplum

Як відомо, середньовічні exempla зазвичай представляли короткі життєві історії (подекуди анекдоти), які містили різні етичні настанови. Отже, філологи розглядають середньовічні exempla як окремий літературний жанр. Богослови зосереджують свою увагу на текстах, у яких виразно простежується проповідницька складова. А для істориків і джерелознавців exempla є окремим видом історичних джерел. Наша увага зосереджується радше на працях істориків і джерелознавців, ніж філологів чи богословів. Крім того, ми не розглядаємо в цій статті дослідження їх попередників – античних exemplum – через інший хронологічний період, неоднаковий зміст і призначення.

Оцінки дослідників щодо обставин, мотивів написання й поширення exemplum, статичності структури та сюжетів суттєво відрізняються.

Жак Ле Гофф виокремлює різні форми середньовічних писемних та усних оповідей: проповіді, «мандрівні» сюжети, повчальні анекдоти тощо. Останній вчений називає спадком монахів IV ст. Французький історик наголошує, що з XII по XVIII ст. «мандрівні» сюжети були вкрай популярними (Le Goff, 1985: 12).

Найчастіше дослідники перекладають латинське слово exemplum як приклад, зразок. Але це слово

може тлумачитися і як застереження, аналогія, прецедент, манера, шаблон, копія (Glare, 1968: 639).

Таке різноманіття трактування слова пов'язане, зокрема, з відмінностями у використанні *exempli* в античній риторичі, а потім у середньовічній схоластиці. Французький вчений Ж.-І. Тіллієт довів доцільність розрізнення визначень риторичного (античного) та гомілетичного (середньовічного) *exempli*. П. фон Моос також підкреслює відмінність між гомілетичним *exemplum* проповідників та раннім риторичним його варіантом. За його спостереженням, *exemplum*, який використовується в проповідях з XIII століття, характеризується схильністю до євангелізації. Він відрізняється від античного варіанта своїм неісторичним і безособовим характером (Bremond, Le Goff, Schmitt, 1982: 65–66; Beyer de Ryke, 200: 585).

За спостереженнями Т. Крейна, поняття *exemplum* використовувалося авторами у двох значеннях: по-перше, власне, приклад (зокрема, у проповідях Якова Вітрійського); по-друге, ілюстративна розповідь. Розповідь з ілюстраціями, на думку Т. Крейна, виникла не раніше кінця XII або початку XIII ст. (Crane, 1890: 18). Б. Геремек вважає прийнятним трактування Т. Крейна. Визначення німецького фольклориста Рудольфа Шенда *exempli* як «дидактичного висловлювання з моралізаторською метою», «цікавого уроку, покликаного настановити на мораль», на думку Б. Геремека, є занадто вузьким (Geremek, 1980: 156).

Ж. Т. Велтер широко трактував *exemplum* як розповідь у формі казки, байки, притчі, моральної історії або оповідь для підтвердження релігійного (та) чи моральної норми християнства (Welter, 1927: 1–2).

Г. Коен підкреслює, що сформований для всіх католиків текст *exempli* міг мати рідкісні та вишукані елементи, щоб задовольнити також найосвіченіші суспільні прошарки (Welter, 1927: 217).

Ж. Берліоз взагалі вважав термін *exemplum* неперекладним (Berlioz, 1980: 114).

3. Оцінки дослідників щодо обставин, мотивів, мети написання та поширення *exemplorum*

Вони більш подібні. Науковці називають проповідництво головною метою створення «прикладів». Водночас у деталях дослідники часто розходяться. Т. Крейн знайшов досить розгорнуті інструкції щодо формування проповідей (*Exempla, Similitudines*). Англійський дослідник цитує *Manuale Curatorum* Ульріха Сурганта як доказ (Crane, 1890: 20; Surgant, 1502: 20). Т. Крейн наголошував, що представники орденів францисканців і домініканців намагалися дослівно виконувати настанови Христа, зокрема проголошувати Слово Боже кожній людині. На його переконання, простонародний склад аудиторії суттєво змінив форму і зміст проповідей. Для зацікавлення

слухачів проповіді стають більш розважальними за формою подачі матеріалу та світськими за змістом (Crane, 1890: 19).

Ж. Берліоз та М.-А. Польо де Больйо оцінюють проповідницьку діяльність жебручих орденів домініканців і францисканців як ефективну форму впливу на свідомість та поведінку віруючих (Berlioz, Polo de Beaulieu, 1992: 19). М.-А. Польо де Больйо підкреслює, що масове поширення гомілетичних *exemplorum* через книги та проповіді жебручих орденів впливало на комунікацію в середньовічному публічному просторі. Одночасно поширення «прикладів» допомогло обом орденам сприйматися населенням більшості західноєвропейських країн носіями християнських ідеалів і посилює роль католицької церкви загалом. Учений закликає брати до уваги поєднання слів, написаних латиною та народними мовами, риторику, ритм, образність, а також соціальний, літургійний і просторовий аспекти виступу (Genet, 2015: 1).

Середньовічні *exempla*, як наголошує Ж. Берліоз, слугували доказом на підтримку християнської доктрини (найчастіше моралі). Кожен *exemplum* є більш-менш риторичним і передбачає переконання слухача (Berlioz, Polo de Beaulieu, 1992: 18).

Зі свого боку, Ж. Ле Гофф визнавав, що *exemplum* як вид промови античних політиків і судових ораторів модифікувався в дієвий механізм ідеологічного впливу християнського мораліста. *Exempla* перших століть християнства, на його думку, не є співзвучними із середньовічними за характером і цілями. Спочатку фігурами оповіді були вірцеві герої, яких аудиторія мала б наслідувати (переважно Христа), однак згодом такого роду персонажів витіснили вчинки та ситуації. *Exempla* кінця XII – початку XIII ст. були призначені для нового суспільства середньовічного Заходу (Le Goff, 1985: 99).

За твердженням дослідника Н. Луї, *exemplum* функціонує за принципом індукції як аргумент на підтримку конкретного твердження. Оповідь формулює правило, узагальнюючи конкретну ситуацію. Для більш успішного поширення «прикладів» використовувалися ієрархічні елементи. *Exemplum* мав бути незаперечним для всіх (Louis, 2013: 13). Він очевидний. Навіть той, хто його артикулює, не завжди усвідомлює вживання подібного роду моделі (Louis, 2013: 14). Нам складно погодитися з тезою Н. Луї щодо неусвідомленого характеру застосування патернів *exemplorum* у проповідях. Радше навпаки – чим більш органічно інкорпорованими здаються продемонстровані структури / сюжети, тим про більш високий рівень досвіду / майстерності оратора та міцності намірів переконати у чомусь паству могла б ітися.

Учениця Ж. Ле Гоффа М.-А. Польо де Больйо в більшості опрацьованих *exemplis* не вбачає джерело об'єктивного знання, нейтральне до білого духовенства. *Exempla* містять цінні дані щодо окремих (найчастіше високопоставлених) священників, їх титули, роль у церковній ієрархії. У проповідях позитивно оцінювалися одні моделі поведінки та критикувалися інші (Polo de Beaulieu, 1991: 61).

На переконання дослідника К. Грубмюллера, *exemplum* не стільки артикулює цінності, скільки ілюструє їх, полегшуючи таким чином їх подальше сприйняття. Значення сформульовано у твердженні, що ілюструється, а не в ілюстрації. Як приклад можна висвітлити добро і зло, що гідне наслідування, а що зневага, що дивно, а що смішно. *Exemplum* має бути зрозумілим завдяки ілюстраціям. Посилання на факт, який необхідно проілюструвати, наділяє текст можливістю бути ідентифікованим як *exemplum*. Останній циркулює не лише як інкорпорований елемент у проповіді, дидактичних віршах, піснеспівах тощо, а й у численних збірках (Bizzarri, Rohde, 2009: 72).

Маючи досвід перекладу декількох десятків *exemplorum*, не можемо цілковито розділити погляди К. Грубмюллера. У лівій часті текстів можна простежити персоналізоване ставлення авторів до явищ / персонажів, про які йдеться в розповідях. Іноді емоційне забарвлення проявляється безпосередньо, час від часу за допомогою герменевтичного аналізу вдається виокремити певні конотації на прикладі окремих застосованих частин мови. Попри наявність простору для реципієнта винести самостійні висновки з проілюстрованої ситуації, доволі часто наставникам нелегко було зберігати незаангажовану позицію. Ба більше, на основі аналізу життєписів проповідників на кшталт Якова Вітрійського та Вальтера Мапа стає помітним, як непересічний особистий досвід впливав на виклад. Автори нерідко апелювали як до власних, так і до загальноприйнятих цінностей.

У збірках ілюстративна функція *exempli* завжди яскраво виражена. Якщо сюжети організовані тематично, то ціннісні твердження, які *exempla* покликані ілюструвати, містяться в окремих заповідях, завданнях певних груп. Наприклад, збірка прикладів для використання у проповідях Стефана Бурбонського *Tractatus de diversis materiis predicabilibus* упорядкована відповідно до Семи Дарів Святого Духа та їх розгалуження. Проповіднику фактично вказують місце, де варто використовувати той чи інший приклад задля ілюстрації (Bizzarri, Rohde, 2009: 72).

К. Грубмюллер вважає, що «приклад» нічому не вчить, а лише висвітлює урок, демонструє будь-яку доктрину у довільний спосіб: може зображувати як благочестивий спосіб життя, так

і хитрість жінок, як меркантильність та кмітливість священнослужителів, так і корисну віру в чудеса. Він морально нейтральний. Адже гідна відповідь може як передати правильне розуміння, так і приховати помилку; підступність жінок може бути засуджена так само, як і возвеличуватись їхня інтелектуальна витонченість (Bizzarri, Rohde, 2009: 73).

І. С. Жадан вважає поверховою думку про присутність у середньовічних *exemplis* переважно «штучних світоглядних конструктів», оскільки приклади писалися та поширювалися «освітніми кліриками із дидактичною метою», для «просвітлення своєї неосвітеної пастви» (Жадан, 2019: 19). Молодий дослідник не вважає «віддаленим» «відношення до реальності, якою ця паства жила» (Жадан, 2019: 19).

Ж.-Т. Велтер зазначав, що розвиток оповідної літератури в другій половині XII ст. – це фавлі, байка, героїчні романи – може якось стосуватися еволюції та неоднорідного змісту *exemplorum*. Дослідник підкреслював використання у текстах *exemplorum* не тільки сюжетів з писань Отців католицької церкви та житій святих, а й бестіарій. «Роман про Ренара», Талмуд, казки східних народів, *Historia Septem sapientum*, *Disciplina clericalis* чи ж *Barlamus et Iosaphatus*: досвід в усьому переліченому передбачає наявність реального або вигаданого анекдоту. Науковець поділяє *Exempla* на біблійні, агіографічні, історичні, легендарні, чудодійні, світські (Cohen, 1928: 219; Welter, 1927: 33, 102).

На переконання Ж.-К. Шмітта та Ж.-Ф. Жене, *exempla* часто були подібними до народних казок для досягнення максимальної ефективності сприйняття християнських настанов (Genet, 1985: 297).

За твердженнями Ж. Берліоза, Б. д. Райка, М.-А. Поло де Больйо та Р.-М. Дессі, *exempla* найчастіше створювалися латиною, а потім перекладалася мовами певних народів для їх більш успішного поширення (Beyer, 2000: 581; Berlioz, Polo de Beaulieu, 1998: 324).

М. Штудер виводить написаний регіональною мовою прототип від латинського варіанта. Окремі розповіді часто мали різні джерела (Studer, 2014: 36). Паралельні традиції демонструють історичний зв'язок між латинським оригіналом та його різними перекладами німецькою мовою. На думку дослідниці, декілька варіантів німецькою мовою свідчать про різні латинські джерела або йдеться про неоднорідні переклади одного джерела (Studer, 2014: 37).

Зарубіжні науковці неодноразово наголошують на важливості *exemplorum* не лише в культурі та освіті за часів середньовіччя, а в повсякденному житті мешканців західноєвропейських країн. Ж. Берліоз і М.-А. Польо де Больйо стверджували,

що вивчення цих текстів дає змогу почерпнути широку інформацію щодо релігійних практик і переконань, культури та повсякденного життя, а також усних традицій і народного світосприйняття (Beyer de Ryke, 2000: 582).

Т. Крейн наголошує, що лише на межі XII–XIII ст. практика публічного проповідування стала поширеною. Спочатку вона була обов'язком єпископа, потім стала частиною рутини священників. Але протягом тривалого часу проповідь була привілеєм, який надавали відносно небагатьом священникам. Т. Крейн пов'язує активізацію проповідницької діяльності та зміни форм і змісту *exemplorum* насамперед із формуванням у XIII ст. орденів францисканців і домініканців. Як вже зазначалося, ченці цих орденів, виконуючи настанову засновника християнства про проповідування Слова Божого, були найчастіше авторами та популяризаторами *exemplorum* (Crane, 1890: 19).

4. Структура прикладу

Exempla зазвичай мали таку схему: формування й окреслення ситуації; випробування; заслуга; винагорода. Каяття грішника закінчується божим прощенням та спасінням (Berlitz, 1980: 125).

Б. Геремек звертає особливу увагу на характеристику в *exemplis* надприродних, трансцендентних категорій. Гумберт Римський учив, що в заповідях містяться: *deus, angelus, homo, caelum, diabolus, mundum, infernum, praescepta, consilia, sacramenta, scriptura, virtutes* (Бог, янгол, людина, небо, диявол, світ, пекло, настанови, поради, таїнства, Писання, чесноти) (Geremek, 1980: 172).

У зв'язку з темою покарань і винагороди в *exemplis* порушувалося питання надприродних втручань у дії людини, підтримки реалізації її цілей. Усе це показувалося через протистояння індивідів, янголів і диявола. На думку Б. Геремека, в *exemplis* присутність і роль янголів проявляються значно інтенсивніше порівняно з іншими богословськими трактатами. Янголи в *exemplis* виступають охоронцями індивідів, які відкривають їм таємниці майбутнього й допомагають їм у разі потреби. Образ янгола як борця за славу Божу був присутнім у текстах навіть в очікуванні перспективи Страшного суду (Geremek, 1980: 173).

Sermones Vulgares Якова Вітрійського відображають таку звичну структуру більшості *exemplorum*. Зазвичай текст починається з дієслова *audivi* («я почув»). Із розвитком зображених подій сюжет з кожним епізодом наближається до кульмінаційного моменту історії – здебільшого трагікомічного. Нарешті, завершується такого роду розповідь короткою мораллю, настановою, яка часто може супроводжуватися влучною аналогією з Біблії, богословської праці, фольклору тощо. Сюжети бувають різними: відносини

в родині та між коханнями, між господарями та слугами; витівки деморалізованого духовенства; корупція і брехня серед суддів та адвокатів; різниця в поведінці різних статей (найбільш популярні в текстах приклади жіночої дурості та впертості, чоловічого боягузтва та наївності); комунікація прибічників різних релігійних учень і народностей; особливості повсякденного життя представників різних соціальних верств; християнські цінності; яскраві тваринні образи, накладені на певних людських персонажів; взаємодія смертних із потойбічним світом; людська спритність, жадібність, самопожертва, похоть (Жадан, 2019: 57).

5. Хронологічні рамки західних середньовічних *exemplorum*

Учені умовно датують появу латиномовних *exemplorum* межею XIII ст., але мають різні думки щодо хронологічних меж розквіту та занепаду цього виду проповідей. За твердженням М.-А. Польо де Больйо, перші колекції *exemplorum* з'являються на межі XIII ст., а їх золотий вік припадає на середину XIV ст. (Polo de Beaulieu, 1991: 62).

Ж. Ле Гофф, К. Бремон та Ж. К. Шмітт простежують суттєву еволюцію християнських проповідей вже в XIII та XIV ст. та апелюють до часу «занепаду» *exemplorum*. На противагу думці Ф. Тубаха про стан «декадансу» *exemplorum* XV ст. дослідники вважають, що цей вид джерел не зникає, а «виживає», точніше змінюється. Поширюються протестантські зразки, гомілетичні контрреформаційні та барокові варіації XVIII століття, секуляризовані моделі. *Exemplum* поступово зникає до XIX століття (Bremond, Le Goff, Schmitt, 1982: 57).

На думку Ф. Тубаха, упродовж початку XIII століття *exemplum* зазнав суттєвих модифікацій. У проповідях домініканців і францисканців популяризація католицької етики поступилася пропаганді соціальних цінностей. Незважаючи на критику з боку проповідників на кшталт Якова Вітрійського, освічені верстви суспільства шукають у різних формах літературних творів нові ідеали, змішуючи людське і божественне. Літературні герої більше не виступали суто символами добра чи зла. Ф. Тубах зазначає, що практична мудрість керувала повсякденним життям, а сатира була спрямована на особисті та суспільні недоліки. *Exemplum* став однією з літературних традицій (Tubach, 1962:412).

Ж. Велтер вбачав симптоми занепаду *exemplorum* у зникненні звичної форми, повторі старих сюжетів, розширенні оповіді через тези християнської доктрини у проповіді. Він відносить посилення цих симптомів «декадансу» до XV ст. (Welter, 1927: 4). Ж. Велтер вважає, що саме

у XV ст. *exemplum* втрачає релігійний і моральний характер, набуваючи світське наповнення. Водночас, як наголошує французький дослідник, нові збірки завдяки книгодрукуванню мають великий успіх у читачів (Welter, 1927: 377; Cohen, 1928: 221).

6. Еволюція структури збірок *exemplorum*

У XII–XIII ст. домініканські та францисканські монахи формували збірки з коротких історій, які використовувалися у проповіді як ілюстрації чи для аргументування певної думки. Тому, як зазначає Б. Геремек, іноді знаходимо в одній проповіді більше десятка *exemplorum* (Geremek, 1980: 60).

М.-А. Польо де Больйо також звертає увагу на той факт, що *exempla* спочатку були розпорошені в богословських трактатах, творах морального характеру та проповідях, а лише згодом укладалися окремі збірки для проповідників із метою служити їм своєрідним додатковим ілюстративним матеріалом (Polo de Beaulieu, 1991: 62; Geremek, 1980: 160).

За оцінкою Б. Геремека, *exempla* (як і легенди) були важливим і необхідним інструментом популяризації християнського вчення, який виходив за рамки класичного викладу постулатів отців Церкви. Останні, на думку польського вченого, були занадто герметичними для того, щоб зачіпати розум та уяву широкого загалу віруючих. Від *Vitae Patrum* IV–V ст. до творчості Гонорія Августодунського XII ст. *exempla* розвиваються як засіб викладу принципів християнської етики (Geremek, 1980: 157).

Б. Геремек називає приклади «багатим скарбом оповідних матеріалів» (Geremek, 1980: 161). Він високо оцінює дисертацію К. Х. де Фойса щодо місця легенди та *exempli* в голландській середньовічній літературі, роботу Дж. А. Моше про *exemplum* в англійській літературі, а також найоб'ємнішу за кількістю сторінок працю Ж. Велтера, який працював над виданням *Thesaurus Exemplorum* (Geremek, 1980: 155).

Ф. Тубах застосовує щодо «ілюстративних оповідань» вказаного часу термін *Protoexemplum* і підкреслює одноманітність викладу моральних норм. Ця повторюваність, на думку вченого, була наслідком впливу християнської ідеї боротьби добра і зла (божих сил і диявола). Тому проблеми земного життя не повинні були мати жодного значення. Головними маркерами зміни характеру і структури *exempli* дослідник називає етичні критерії людської досконалості, протистояння сталості божественного порядку й тимчасовості життя. Останнє замінюється складною розповіддю про людські долі з увагою до психології людини, особистих мотивів і суспільних обставин її поведінки (Geremek, 1980: 158).

Проте Т. Крейн дотримується інших поглядів. Дослідник доводить активне використання повчальних байок для передачі норм суспільної моралі ще до впровадження християнства. Згідно із його твердженнями, сам Христос наслідував метод навчання, що споконвіку був популярним на Сході. Частота, з якою вживалися апології, залежала від характеру аудиторії, до якої звертався наставник. Учений показує систематичне використання *exempli* (взятого суто із житій святих) у проповідях «Євангелії» Григорія Великого. Т. Крейн підкреслює, що «Діалоги» Григорія надали більш пізнім проповідникам багатий ілюстративний матеріал. Згодом «Діалоги» були перекладені різними європейськими мовами і вплинули на пізніші збірки легенд (Crane, 1890: 18).

Важливі висновки щодо змісту *exemplorum* роблять французькі дослідники. Е. Перр'ї зазначав, що в доробку Стефана Бурбонського містяться цікаві міркування щодо стану моралі та звичаїв часів Людовіка IX Святого. П'єр Бонасьйо підкреслював наявність у проповідях значної різноманітної джерельної інформації про приватне життя в середньовіччі. Дослідник Де Ляшене у промові до *Académie de Mâcon* прокоментував «енциклопедичні подвиги» домініканців таким чином: «І ви, панове, були здивовані щодо широких знань цього монаха, який також був знайомий із грецькими та римськими хроніками, так само як із тими, що були сформовані на теренах його країни; не нехтував він й алюзіями на нашу популярну поезію чи на «жести»» (Berlioz, 1980: 114; *Académie de Mâcon*, 1895: 288).

Б. Геремек довів відмінності щодо цитування *exemplorum* у проповідях представників двох орденів. Монахи-домініканці найчастіше цитували трактат Стефана Бурбонського *Tractatus de diversis materiis praedicabilibus*, який налічував майже 3000 *Exempla*, Гумберта Романського *De abundantia Exemplorum* (також відомий як *De dono timoris*), компіляцію Мартіна Опавського. Монахи-францисканці надавали перевагу *Breviloquium de Virtutibus Antiquorum Principum et Philosophorum* Джона Уельського. Багато збірок були укладені проповідниками в алфавітному порядку та (чи) за тематикою. Наприклад, створений домініканцем Якобусом де Цессолісом трактат *Liber de moribus hominum et officiis nobilium super ludo scacchorum* – приклад окремої збірки *exemplorum* з поясненням алегорії або моралізації. Венеціанський францисканець Пауліна Міноріта уклав в більш звичному (алфавітному) порядку збірку *Satyrica Historia* (Geremek, 1980: 160).

Важливим здобутком західноєвропейської історіографії стала колективна робота Ж. Ле

Гоффа, Ж.-К. Шмітта, К. Бремонта, інших відомих медієвістів *Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental sur L'Exemplum* (1982). У ній фахівці різних національностей (французи, італійці, іспанці, німці тощо) підводили результати досліджень над прикладами у своїх країнах (*Recherches internationales sur l'exemplum*, с. 105–265). К. Делькорно характеризує італійські *Exempla* (с. 147–176), Б. Дарборд – іспанські (с. 177–189), Г.-Й. Шмідт – німецькі (с. 215–242). М. І. Лакарра наводить аргументи на користь *Thesaurus exemplorum hispanicorum* (с. 191–213). Ж. Монфрен розглядає специфіку середньовічних перекладів *exemplorum* з латини локальними мовами (с. 243–265). Дослідження прикладів по регіонах допомагають простежити шляхи й ареали поширення, роль жєбручих орденів тощо. Ці порівняння дали поштовх подальшим дослідженням по регіонах (Berlioz, Polo de Beaulieu, 1998: 105–106; Beyer de Ryke, 2000: 585).

Б. П. МакГвайр у статті *Les mentalités des cisterciens dans les exempla du XIIe siècle: vers une nouvelle lecture du Liber Visionum et miraculorum de Clairvaux* показав важливу роль цистерціанців у поширенні гомілетичного прикладу до XIII століття (Berlioz, Polo de Beaulieu, 1998: 105–106).

Література:

1. Académie de Mâcon. *Annales de l'Académie de Mâcon: Société des arts, sciences, belles-lettres et d'agriculture*. Mâcon : Académie de Mâcon, 1895. SER2. Vol. 11. No. 1. P. 283–295.
2. Berlioz J. Le Récit efficace: L'exemplum au service de la prédication (XIIIe–XVe siècles). *Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Moyen-Age, Temps Modernes*, 1980. Vol. 92. No. 1. P. 113–146.
3. Berlioz J. & Polo de Beaulieu M.-A. Les exempla médiévaux: Introduction à la recherche. Turnhout : Brepols, 1992. 312 p.
4. Berlioz J. & Polo de Beaulieu M.-A. (Eds.) Les Exempla médiévaux: nouvelles perspectives. Paris : Champion, 1998. 420 p.
5. Beyer de Ryke B. Berlioz J. & Polo De Beaulieu M.-A. Les exempla médiévaux: nouvelles perspectives. *Revue Belge de Philologie et d'histoire*, 2000. Vol. 78. No. 2. P. 581–587.
6. Bizzarri H.O. & Rohde M. (Eds.) Tradition des proverbes et des exempla dans l'Occident médiéval. Turnhout : Brepols, 2009. 410 p.
7. Bremond C. & Le Goff J. & Schmitt J.-C. L'exemplum (Typologie des sources du Moyen Âge occidental, fasc. 40). Turnhout: Brepols, 1982. 204 p.
8. Cohen G. Jean-Thiébaud Welter: L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Âge. *Revue d'histoire de l'Église de France*, 1928. Vol. 14. No. 63. P. 218–223.
9. Crane T.F. (Ed.) The Exempla or illustrative stories from Sermones Vulgares of Jacques de Vitry. London : D. Nutt, 1890. 303 p.
10. Genet J.-P. Schmitt (Jean-Claude) éd. Prêcher d'exemples. Récits de prédicateurs du Moyen Âge. *Archives de sciences sociales des religions*, 1985. No. 60 (2). P. 297.
11. Genet J.-P. (Ed.) La légitimité implicite. Paris: Éditions de la Sorbonne, Publications de l'École française de Rome, 2015. 350 p.
12. Geremek B. B. L'exemplum et la circulation de la culture au Moyen Âge. *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes*, 1980. Vol. 92. No. 1. P. 153–179.
13. Glare P.G.W. (Ed.) The Oxford Latin Dictionary. Oxford : Oxford University Press, 1968. 2126 p.
14. Le Goff J. L'imaginaire médiéval: Essais. Paris : Gallimard, 1985. 352 p.
15. Louis N. Enquête sur l'exemplum médiéval. Université de Lorraine, 2013. 450 p.
16. Polo de Beaulieu M.-A. L'image du clergé séculier dans les recueils d'exempla (XIIIe–XVe siècle). *Actes de La Société Des Historiens Médiévistes de l'enseignement Supérieur Public*, 1991. No. 22. P. 61–80.

7. Висновки

Дослідники прикладів високо оцінюють внесок середньовічних *exemplorum* у розвиток національних культур європейських держав, де панівною конфесією була католицька. Середньовічні *exempla* виконували проповідницьку, дидактичну та соціальну функції, що сприяло їх широкому використанню в релігійних, культурних та освітніх практиках. Найбільш активно застосовували *exempla* у проповідях францисканці та домініканці. Аналіз текстів засвідчує поступову зміну змісту «прикладів», що дає змогу простежити еволюцію уявлень про роль духовенства, моральні норми тощо. У XV–XVI ст. *exempla* частково втратили проповідницьку функцію та трансформувалися у світські твори, що відображає значні суспільні зміни, зокрема послаблення впливу католицької церкви на суспільство.

Подальше вивчення *exemplorum*, виявлення нових джерел і їх комплексний аналіз дадуть можливість суттєво розширити уявлення про західно-європейське суспільство. Значна частина рукописів проповідей, що містять середньовічні *exempla*, до сьогодні залишаються неопублікованими. Це відкриває широкі перспективи для нових археографічних публікацій і наукових досліджень.

17. Studer M. Exempla im Kontext: Studien zu deutschen Prosaexempla des Spätmittelalters und zu einer Handschrift der Straßburger Reuerinnen. Berlin : De Gruyter, 2014. 456 p.
18. Surgant U. Manuale Curatorum: Tractatus de arte praedicandi. Basel : Johannes Amerbach, Johann Petri & Johannes Froben, 1502. 278 p.
19. The Oxford Latin Dictionary / Ed. by P.G.W. Glare. Oxford : Oxford University Press, 1968. 2126 p.
20. Tubach F.C. Exempla in the Decline. *Traditio*, 1962. Vol. 18. P. 407–417.
21. Welter J.-T. L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Âge. Paris : Honoré Champion, 1927. 468 p.
22. Жадан І. Ехемпла як джерело до вивчення популярної культури Латинського Заходу XII–XIII століть. Магістерська робота. Львів : Український католицький університет, 2019. 222 арк. URL: <https://er.ucu.edu.ua/items/b4cb446d-0a21-40f0-8978-528e28a8bd5b> (дата звернення 25.02.2025).

References:

1. Académie de Mâcon. (1895). Annales de l'Académie de Mâcon: Société des arts, sciences, belles-lettres et d'agriculture [Annals of the Academie de Macon: Society of Arts, Sciences, Letters and Agriculture]. SER2, 11 (1), 283–295 [in French].
2. Berlioz J. (1980). Le Récit efficace: L'exemplum au service de la prédication (XIIIe–XVe siècles) [The effective narrative: The exemplum in the service of preaching (13th–15th centuries)]. *Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Moyen-Age, Temps Modernes*, 92 (1), 113–146 [in French].
3. Berlioz J., Polo de Beaulieu M.-A. (1992). Les exempla médiévaux: Introduction à la recherche [Medieval exempla: Introduction to research]. Turnhout: Brepols [in French].
4. Berlioz, J., Polo de Beaulieu, M.-A. (Eds.) (1998). Les Exempla médiévaux: nouvelles perspectives [Medieval exempla: New perspectives]. Paris: Champion [in French].
5. Beyer de Ryke, B. (2000). Berlioz J. & Polo De Beaulieu M.-A. Les exempla médiévaux: nouvelles perspectives [Medieval exempla: New perspectives]. *Revue Belge de Philologie et d'histoire*, 78 (2), 581–587 [in French].
6. Bizzarri, H.O., & Rohde, M. (Eds.) (2009). Tradition des proverbes et des exempla dans l'Occident médiéval [Tradition of proverbs and exempla in the medieval West]. Turnhout: Brepols [in French].
7. Bremond, C., Le Goff, J., & Schmitt, J.-C. (1982). L'exemplum (Typologie des sources du Moyen Âge occidental, fasc. 40) [The exemplum (typology of the sources of the Western Middle Ages, fasc. 40)]. Turnhout: Brepols [in French].
8. Cohen, G. (1928). Jean-Thiébaud Welter: L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Âge [Jean-Thiébaud Welter: The exemplum in medieval religious and didactic literature]. *Revue d'histoire de l'Eglise de France*, 14 (63), 218–223 [in French].
9. Crane, T.F. (Ed.) (1890). The Exempla or illustrative stories from Sermones Vulgares of Jacques de Vitry. London: D. Nutt [in English].
10. Genet, J.-P. (1985). Schmitt (Jean-Claude) éd. Prêcher d'exemples. Récits de prédicateurs du Moyen Âge [Schmitt (Jean-Claude) ed. Preaching by examples: Narratives of medieval preachers]. *Archives de sciences sociales des religions*, 60 (2), 297 [in French].
11. Genet, J.-P. (Ed.) (2015). La légitimité implicite [Implicit legitimacy]. Paris: Éditions de la Sorbonne, Publications de l'École française de Rome [in French].
12. Geremek, B.B. (1980). L'exemplum et la circulation de la culture au Moyen Âge [The exemplum and the circulation of culture in the Middle Ages]. *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes*, 92 (1), 153–179 [in French].
13. Glare, P.G.W. (Ed.) (1968). The Oxford Latin Dictionary. Oxford: Oxford University Press [in English].
14. Le Goff, J. (1985). L'imaginaire médiéval: Essais [The medieval imagination: Essays]. Paris: Gallimard [in French].
15. Louis, N. (2013). Enquête sur l'exemplum médiéval [Investigation on the medieval exemplum]. Université de Lorraine [in French].
16. Polo de Beaulieu, M.-A. (1991). L'image du clergé séculier dans les recueils d'exempla (XIIIe–XVe siècle) [The image of the secular clergy in the collections of exempla (13th–15th century)]. *Actes de La Société Des Historiens Médiévistes de l'enseignement Supérieur Public*, 22, 61–80 [in French].
17. Studer, M. (2014). Exempla im Kontext: Studien zu deutschen Prosaexempla des Spätmittelalters und zu einer Handschrift der Straßburger Reuerinnen [Exempla in context: Studies on German prose exempla of the late Middle Ages and on a manuscript of the Strasbourg Reuerinnen]. Berlin: De Gruyter [in German].
18. Surgant, U. (1502). Manuale Curatorum: Tractatus de arte praedicandi [Manual for Preachers: The Treatise on the Art of Preaching]. Basel: Johannes Amerbach, Johann Petri & Johannes Froben [in Latin].

19. The Oxford Latin Dictionary. Ed. by P.G.W. Glare. (1968). Oxford: Oxford University Press [in English].
20. Tubach, F.C. (1962). Exempla in the Decline. *Traditio*, 18, 407–417 [in English].
21. Welter, J.-T. (1927). L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Âge [The exemplum in medieval religious and didactic literature]. Paris: Honoré Champion [in French].
22. Zhadan, I. (2019). Exempla iak dzherelo do vyvchennia populiarnoi kul'tury Latyns'koho Zakhodu XII–XIII stolit: mahisterska robota [Exempla as a source for the study of popular culture of the Latin West 12th–13th century: Master's thesis]. Lviv: Ukrainian Catholic University [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.02.2025
The article was received 27 February 2025